

SZÜTS-NOVÁK RITA

„Hivatásom a gyógypedagógia...” – Kozmutza Flóra szerepe a modern magyar gyógypedagógiában

Bevezetés

2025-ben kettős évfordulót tartunk, idén lesz 120 éve, hogy megszületett, és harminc éve, hogy távozott Illyés Gyuláné dr. Kozmutza Flóra, a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola igazgatója, a magyar gyógypedagógiai pszichológia művelője, francia–német–magyar szakos középiskolai tanár, Illyés Gyula író felesége. Kozmutza Flóra fél évszázadon át dolgozott a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán, felbecsülhetetlen hatásával a magyar gyógypedagógia 20. századi történetének emblematikus személyisége volt.

Életművét az irodalomtörténet számos más neves író és költő feleségéhez hasonlóan¹ (Maisch, 2021; 2019) kizárólag passzív, múzsai szerepkörben tartja számon (Márfai, 2007; Menyhért, 2008), néhány tanítványán, pályatársán kívül (Gereben, 2005; Gordosné, 2007; Lányiné, 1995) munkásságát neveléstudományi és gyógypedagógiai szempontból alig említi a vonatkozó szakirodalom. Jelen írás szerzője éppen e hiányt igyekezett pótolni 2015-ben az Országos Széchényi Könyvtárban megrendezett *Mert szemben ülsz velem... 110 éve született Illyés Gyuláné dr. Kozmutza Flóra* című kiállítás kurátoraként, amely nagy nyilvánosságot kapott, és jelentős érdeklődésre tartott számot (Szűts-Novák, 2015). Bár a kutatás anyaga időközben blog formában megjelent (Szűts-Novák, 2020), de tudományos szöveggént ez idáig nem látott napvilágot. Jelen tanulmány célja, hogy Kozmutza Flóra 20. századi életpályáját – irodalmi szerepét és gyógypedagógiai munkásságát egyaránt vizsgálva – a lehető legholisztikusabban és legobjektívebben ismertesse meg az olvasóval, amely vágy eléréséhez biográfiai adatokat és elméleti műveit felhasználva interdiszciplináris kvalitatív kutatást végzek.

¹ Boncza Berta, Szendrey Júlia, Tanner Ilona etc.

Korai évek

Kozmutza Flóra 1905. november 21-én, Budapesten egy értelmiségi, polgári családba született, ahol négyen voltak testvérek. Szülei kiemelkedtek műveltségükkel; édesapja bíró volt, aki nagyon szerette a természetet és a művészeteket, kedvtelésből rajzolt, és rendkívüli nyelvtudása volt. Gyermekével otthon ritkán beszélt magyarul, helyette németül, franciául szólt hozzájuk, és elvárta, hogy azon a nyelven is válaszoljanak. Jogi könyvei mellett tisztes könyvtára volt klasszikusokból, megtalálhatóak voltak a polcán Shakespeare és Molière összes műve mellett a jelentős orosz klasszikusok, és díszkiadásban Jókai- és Mikszáth-kötetek is, ami megerősítheti azt a véleményt, hogy Jókai korának egyik legnépszerűbb, legolvasottabb írója volt, ám mára ez a szerepe elhalványulni látszik (Kiss, 2022). Kozmutza Flóra örökölte édesapjától az irodalom szeretetét, olvasottságával és széles körű tájékozottságával megelevenítette azt a képet, melyet – saját korában, de napjainkban is – műveltségként értelmezünk. (Medovarszki, 2020) A család összetartó erejét mutatja, hogy amíg a gyerekek nem költöztek el otthonról, minden évben együtt nyaralt a család. Kezdetben Erdélyben, az I. világháború után pedig a Balaton mellett. A család felfedezett egy akkor még szinte lakatlan partszakaszt a tihanyi révhez közel, itt bérelt házat néhány nyáron át, majd mivel mindannyian nagyon ragaszkodtak a helyhez, 1929-ben telket vásároltak, ahol 1931-re felépült a család nyaralója. Kozmutza Flóra és testvérei az egészséges életmód hívei voltak; valamennyien szerettek kerékpározni, úszni, evezni, gyalogtúrázni, vitorlázni. A természetben való tapasztalatszerzés, pihenés, élménygyűjtés egyébként nemcsak a vizsgált korban hazánkban is elterjedt reformpedagógiai irányzatnak volt jellemzője (Németh & Pukánszky, 1999), hanem ma is fontos része a gyermekek életének (Krakker, 2019; 2020). Ez nem volt a Kozmutza családban szokatlan, hiszen Illyés feljegyzései alapján apósa kilencvenegy évesen „utolsó nyarának még esős napjain is lement úszni egyet a Balatonba a hegyi házból: le is, föl is jó tízemeletnyi lépcsőn”. (Bodosi, 1990, p. 9.) Eleinte a Szepességből származó, trianoni békekötés után átköltöző, Tihanyon nyaraló fiúismerősök vitorlával felszerelt járművében hajózártak a többi helyi vagy helyben nyaraló egyetemistával, végül a Kozmutza család is szerzett egy csónakot, amelyet vitorlás bárkává építettek át. A parton kis mólót is építettek, és nagy, vízi túrákat szerveztek a Balatonon.

Illyés Gyulánévisszaemlékezéseiből tudjuk, hogyszívizom- és tüdőgyulladás utáni felépülése idején, 1937. július elején József Attilát is meghívta a tihanyi nyaralóba, ahol ekkor a költő Flóra családját is megismerhette volna, azzal

a tervükkel, hogy rendezzék közös életüket (Illyésné, 1984, p. 50). A súlyos pszichés problémákkal küzdő költő, bár készült az utazásra, utolsó pillanatban bekerült a Siesta szanatóriumba, amelynek hosszabb időre lakója lett, így végül megghiúsult az utazás. Illyés Gyula legkésőbb 1939-ben vendégeskedett először a tihanyi házban, Flórával történt egybekelésük után. A házások idővel saját telket vásároltak, ahol figyelembe véve a táj és talaj adottságait, gyümölcsfákat ültettek. A második világháborúban a tihanyi házukat feldúlták, Illyés Gyulánénak sok jegyzete, köztük a Doboz községben végzett kutatásai során felvett anyag nagy része, illetve számos József Attilától kapott levele megsemmisült. Az 1950–60-as években sok író, költő, szerkesztő megfordult a nyaralóban, a családok összejártak, nevezetes volt az egy idő után szokássá váló évente megrendezett augusztus végi, nyárbúcsúztató csigavacsora, amit az Illyés család rendezett (Bodosi, 1990). Illyés Gyula halála után felesége már ritkán látogatott el Tihanyba, a házat máig az örökösök gondozzák.

„Szondi apródja”

Kozmutza Flóra mindig szeretett volna a rászorulókon segíteni, de a középiskola elvégzése után engedve szülei kérésének, először más utat választott, tudjuk meg egy Illyés Gyulánéval készült, későbbi riportból:

Eredetileg orvos szerettem volna lenni, de a család „kényelmesebb” foglalkozást szánt nekem, így kerültem a bölcsészkarra, nyelvszakosnak. Ott tudtam meg, véletlenül, hogy gyógypedagógia is létezik, és azt is, hogy kikkel foglalkozik. Azonnal azt éreztem magamhoz illőnek, és eldöntöttem, hogy én oda átmegyek. Nem szakítottam a bölcsészettel, hanem beiratkoztam a főiskolára is, és így a bölcsészdoktori diploma mellett, két év különbséggel, a gyógypedagógiai tanári oklevelet is megszereztem. (Illyésné, 1976, p. 145.)

Így a Zrínyi Ilona leánygimnázium elvégzése után először a Pázmány Péter Tudományegyetemen magyar–francia–német szakon végezte egyetemi tanulmányait, miközben két évig a párizsi Sorbonne-on tanult (1927–1928). A J. M. Guyau francia filozófus költőről szóló bölcsészdoktori értekezését is a Sorbonne-on írta, majd 1931-ben Budapesten védte meg. 1932–1935 között összesen 11 recenziója jelent meg az Athenaeum című lapban. Többek között írt Albert Schweitzer (1875–1965) Nobel-békedíjas (1952) elzászi német filozófus, orvos írásáról, illetve Carl Gustav Jung (1875–1961) svájci pszichiáter munkájáról.

Amikor Kozmutza Flóra 1931-ben egy lapban cikket olvasott a gyógypedagógiáról, jelentkezett a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolára.

Tanárai, a 20. század nagy, polihisztor tudósai, Bárczi Gusztáv (1890–1964), Szondi Lipót (1893–1986), Tóth Zoltán (1883–1940), nagy hatással voltak rá, de sokra tartotta Ranschburg Pál (1870–1945) munkásságát is (M. Pelesz, 2019). Itt fontosnak tartom kiemelni, hogy bár laikus körökben kevésbé ismert, de például „Tóth Zoltán munkássága jelentős mértékben hozzájárult a hazai gyógypedagógia fejlődéséhez, különösen az egyéni szükségletekre szabott oktatási módszerek kialakításában” (Hegedűs, 2020a; 2020b). Gyógypedagógiai oklevelét 1934-ben szerezte meg, ekkor már az értelmi fogyatékos gyermekek és felnőttek megítélése a 19. század eleji láthatatlansághoz képest sokat javult. Már nem volt cél, hogy az érintett család a társadalom perifériájára szorulva otthon vagy intézményekben rejtegesse értelmi fogyatékos hozzátartozóit (Magyar, 2018, p. 204). Pályáját a főiskolán kezdte gyakornokként, de tanított siketek, viselkedészavaros és értelmileg súlyosan károsodott gyerekek osztályaiban is. Eleinte Tóth Zoltán igazgató asszisztense volt, majd 1936-tól a Szondi Lipót, majd Bárczi Gusztáv vezette Gyógypedagógiai Kórtani és Gyógytani Laboratórium munkatársaként többek között a Lipótmezei Elmeógyógyintézetben végzett lélektani vizsgálatokat, iker- és családfavizsgálatainak eredményeit a 40-es évek elején publikálta (Darányi, 1941; Bárczi, 1943).

Szondi Lipót mellett szerepe volt a 48 fényképből álló, averbális, választásos, a sorsanalitikus ösztönrendszerre épülő Szondi-teszt elkészítésében, ami napjainkban is elterjedt eszköz a magyar klinikai pszichológiai gyakorlatban. Ekkoriban Kozmutza Flórát és kollégáját, Benedek István (1915–1996, Benedek Elek unokája) medikust mint a professzor legjobb tanítványait lelkesedésük, nagy munkabírási miatt szakmai berkekben „Szondi apródjainak” becézték (Valachi, 2007, p. 1436.).

„Mese, hogy gyermekabátot lehet hét pengőért kapni...”

Illyésné 1976-ban az *Ember és műveltség* (1976) címmel megjelent könyvben, egy vele készült interjúban a következőképpen emlékszik egykori mestereire:

Szondi európai hírű tudós és kiváló ember volt; szerencsére nem csak volt, hanem van még ma is, és remélem, hogy még sokáig lesz, ha külföldön él is. Fizetést ő sem kapott; tiszteletdíját, úgy ahogy volt, az altisztnek adta, akinek ez volt az egyedüli jövedelme. Szondi Lipót a róla elnevezett intézmény vezetője – Zürichben. [...] Bárczinak az életéről és munkájáról is köteteket lehetne írni. Falusi tanítócsaládból jött; gyógypedagógus, majd fül-, orr-, gégeszakorvos lett, később a Gyógypedagógiai Nevelőintézet, illetve a Főiskola igazgatójaként kiemelkedő szaktekintély. Legjelentősebb alkotása a hallásébresztés és a

hallásfejlesztés módszerének kidolgozása. De az egész élete egyetlen nagy mű volt; a gyógypedagógia, a sérült gyermekek szolgálatában. Hatása pedig európai méretű. (Illyésné, 1976, p. 145–146.)

1. ábra: Dr. Kozmutza Flóra 1939-ben, a dobozi vizsgálatok, és a *Lélek és kenyér* megírása idején. Forrás: családi hagyaték, Illyés Mária és Kodolányi Judit

Dr. Kozmutza Flóra 1938-tól a nyári szabadsága alatt öt éven át a Békés megyei Doboz községben vizsgálta, hogyan befolyásolja a nyomor a gyermekek szellemi fejlődését. A kutatás eredményének egy része, az első év anyaga megjelent Illyés Gyula *Lélek és kenyér: Kozmutza Flóra értelmességi- és ösztönvizsgálataival* (1939) című munkájában, a többi dokumentum megsemmisült a háború alatt, annak ellenére, hogy Flóra a budapesti ostrom elől a tihanyi házba menekítette. A dobozi kutatás során két csoportra osztották a rossz körülmények között nevelkedett gyerekeket, az egyik csoportot ellátták egy kisgyermeknek megfelelő mennyiségű és minőségű – ahogy Illyés írja a *Hogy születik a színdarab* című írásában –, naponta háromszori „emberi étellel”, a másik vizsgált csoport az eddigi életkörülményeik szerint táplálkozott, őket ruhaneműkkel kárpótolták (Illyés, 1977). Illyés Gyula több alkalommal feleségével tartott vidékre, illetve az utazást megelőzően együtt szerezték be a ruhákat a gyerekeknek, olvashatjuk Illyés Gyula 1940. január 15-i naplóbejegyzéséből:

Mese, hogy gyermekkabátot lehet hét pengőért kapni, a legolcsóbb: tíz. Le kell tennünk arról, hogy húszat vegyünk. Az egyik ószeres „nagyobb tétel esetén” hajlandó nyolcért adni darabját, de oly öntelten fölényeskedik, hogy otthagyjuk. A sarokban egy kövér, kofaszerű asszonyságnál találunk öt szép darabot, hosszú alku után ideadja darabját hét pengőért. Flóra vett még egy bársony gyermeknadrágot is K. M. Péternek, aztán még egy nadrágot. Elvisszük a csomagot a Keleti ruhatárába. Elvillamosozunk még két helyre, ahol ígértek használt ruhát, meg is kapjuk. (Illyés, 1986, p. 149.)

Illyés Gyulánét 1946-ban megbízták a mai Gyógypedagógiai Pszichológiai Tanszék (akkor Lélektani Laboratórium) vezetésével, majd 1972-ben a főiskola főigazgatója lett. Gyakorlati munkája mellett rendszeresen kutatott és publikált, alább jelentősebb írásait említem.

Munkássága alatt sokat tett a fogyatékoság korai felismeréséért, felszólalt a fogyatékkal élők elfogadásáért, illetve megmutatta szerepüket a társadalomban. *A fejlődésben gátolt (fogyatékos) gyermek* (1977) és *A fogyatékosok munkalehetőségeinek kiszélesítése* (Illyésné, 1953) című tanulmányaiban is erre a témára hívja fel a figyelmet. *Vezérfonal a gyógypedagógiai pszichológiához 1-2.* (1959–1960) című munkájában gyakorlati útmutatást ad a gyógypedagógiai diagnosztikához, kijelölve a felismeréshez vezető módszereket, illetve megmutatja, milyen jegyek alapján különíthető el a fogyatékos gyermek társaitól. Ennek előzményeként szolgál a *Vezérfonal a gyermekmegfigyeléshez* címmel gépelt kézírata az 1950/51-es tanévből. Ebben a munkájában a fogyatékoság típusai mellett a Gyógypedagógiai Laboratórium felépítéséről ír, miközben feladatait és munkaprogramját felvázolja. *A szelekció általános kérdéseihez* címmel előadást tart a fogyatékkal élők egymás közti szétválasztásáról a II. Országos Gyógypedagógiai Tudományos Konferencián, amely konferencia anyaga *A kiválogatás kérdései* címmel a Pedagógusok Szakszervezetének gondozásában 1963-ban jelent meg 500 példányszámban. *A Gyógypedagógiai pszichológia* (1968) Illyés Gyulánénak talán legfontosabb, hiánypótló szakmai írása. A könyv négy részből áll; miután definiálja a gyógypedagógiai pszichológia fogalmát, a fogyatékkal élők lélektanával foglalkozik, ezután a diagnosztikájuk nehézségeiről szól, végül a nekik megfelelő pályaválasztásról. *A gyógypedagógiai pszichológia szemléletének 75 éves fejlődése hazánkban* című, Lányi Miklósné és Pálhegyi Ferenc szerzőtársakkal publikált írásában a Magyarországon még újnak számító szakterület gyors és eredményes térhódításáról értekeznek a szakemberek (Illyésné–Lányiné–Pálhegyi, 1975. 85–98.).

Illyés Gyulánénak további főiskolai jegyzetei készültek, ezek közül kiemelném a *Bevezetés a gyógypedagógiai-lélektanba* (Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.) és az ugyancsak a gyógypedagógiai pszichológia szerepének

fontosságát hangsúlyozó, *Gyógypedagógiai lélektan* (Tankönyvkiadó, Budapest, 1984.) címmel megjelent későbbi kéziratát. A legkésőbbi Illyés Gyuláné nevével fémjelzett gyógypedagógiai szakirodalmi kiadvány a *Gyermekvédelmi munka egy kiegészítő iskola- és nevelőotthonban* (Csongrád Megyei Tanács Pedagógiai Intézete, Szeged, 1987), amelynek bevezetőjében a szerző előrebocsátja, hogy a hétéves gyermek- és ifjúságvédelemben eltöltött idő tapasztalatairól kíván beszámolni. A könyv legnagyobb érdemei a benne szereplő esettanulmányok.

Nem elhanyagolható, hogy Illyés Gyuláné a Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság Pszichológiai Szekciójának vezetője is volt, továbbá sorsfordító szerepe volt abban, hogy a Gyógypedagógiai Főiskola a Damjanich utcában egy új, modern épületegyüttessel bővült, ahol egy sokkal komplexebb gyógypedagógiai központ alakult ki. Az új intézményegyüttesben helyet kapott a főiskolai hallgatók kollégiuma, a Gyakorló Gyógypedagógiai Óvoda és Általános Iskola, a Gyakorló Beszédjavító (ma Logopédiai Intézet), a Gyógypedagógiai Pszichológiai Intézet Vizsgáló és Tanácsadó részlegével és több tanszék is. 2006 őszén a Damjanich utcai épületkomplexum fennállásának 25. és az alapító Illyés Gyuláné dr. Kozmutza Flóra születésének 100. évfordulóját megünnepelte az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar. Illyés Gyuláné emléktábláján a következő, tőle származó idézet olvasható: „Hivatásom a gyógypedagógia, erre esküdtem fel. A segítségnyújtás is lehet szenvedély.”

A múzsa

Illyés Gyuláné életében sokkal passzívabb, de nem elhanyagolható a múzsaszerep. Kozmutza Flóra nevével először József Attila művészetében találkozunk, ahol Flóra mint virtuális alkotótárs van jelen (Valachi, 2007). Említésre méltó, hogy bár nem állt szándékában, az intelligens, szép és szerény pszichológus mégis már megismerkedésük pillanatában óriási hatást tett a költőre és költészetének utolsó periódusára.

Kozmutza Flóra 1937. február 20-án ismerte meg József Attilát (1905–1937) Dánielné Lengyel Laura (1877–1954) színikritikus, (újság-)író Damjanich utcában lévő irodalmi szalonjában.

A költőt Sándor Kálmán (1903–1962) író hozta magával kimondottan abból a célból, hogy Flóra elvégezze vele a Rorschach-vizsgálatot, amivel Szondi professzor aktuálisan megbízta. Ebben az időben az volt Flóra feladata, hogy híres írókkal, művészekkel készítse el a tesztet, kutatva a zsenialitás lélektani összetevőit. A pszichikai beteg (később skizofréniával félrekezelt,

valószínűleg borderline zavaros) József Attilában rögtön hirtelen kötésű szerelem bontakozott ki. Korábbi pszichoanalitikusa, Gyömrői Edit iránt táplált beteljesületlen érzéseit kognitívan átírányította Flórára, ezzel pótolva a gyerekkorában elvesztett édesanya hiányát. Ahogy eddig már más, neki segíteni akaró nőket (Vágó Mártát, Szántó Juditot) is szeretett volna szinte a megismerkedés pillanatában feleségül venni, Flórát meglátva is rögtön ez volt első gondolata, de a tervet – nehogy a pszichológusnő „*bolondnak*” tartsa – csak második találkozásuk alkalmával ismertette. Már a teszt felvétele sem volt problémamentes, a tíz kép felvételére normál esetben átlagosan 30-60 perc bőven elegendő, de a költő önmegmutatási vágytól sarkallva öt képről két órán át beszélt gyakran szokatlanul bizarr válaszokat adva, majd miután fáradtságra hivatkozva abbahagyta a beszélgetést, versmondásba kezdett, hogy elkápráztassa Flórát. A Rorschach- (*tintafolt*-) teszt általa adott válaszainak központjában az „én és a szerelem” állt. A hiányos tesztet anélkül, hogy tudták volna, ki volt az alanya, jóval később, 1984. július 27-én dr. Láng Iringó és dr. Bagdy Emőke kapta meg elemzésre Illyés Gyulánétól. Bagdy Emőke tanulmánya a teszt elemzéséről „*Majd eljön értem a halott*” címmel jelent meg. A szerzők írásukban hangsúlyozzák, hogy Flóra szerelme nem tarthatta életben József Attilát, hiszen kapcsolati sérültsége és kötődésének tragikus mintája az idealizált halott édesanyja felé vonzotta a túlvilágra (Bagdy, 1992, p. 65–115).

Illyés Gyuláné 1962-ben kezdi írni *József Attila utolsó hónapjairól* című, inkább tudományos, mint élménynaplóját, amelyet először lányának, Illyés Máriának; Ikának készít, hogy tényszerűen, 45 levél közlésével, naprakész feljegyzéseinek keresztül tisztázza József Attilával való, kilenc hónapig tartó ismeretségük történetét, és megválaszolja az őt és férjét, Illyés Gyulát ért rágalmakat.

Majd csaknem húsz évvel József Attila körülményeiben máig vitatott halála után, miután férje még mindig szitkozódó, névtelen leveleket kap, egyben közülük például a költő gyilkosának nevezik, Illyés naplóbejegyzéseinek tanúsága szerint egy beszélgetés során Illyés Gyula javaslatot tesz feleségének: „írja meg emlékeit úgy, hogy az én szemem elé sose kerül. Vegye elő egyenként a leveleket, s a hozzájuk fűzött ismertetésekből önként kialakul talán egy egész életrajz részlet, íróiskodás nélkül, tehát hitelesen, vagyis végül mégis igazi írói munkaként.” (Illyés, 1980, p. 227)

A napló kezdetben a Békéscsabai Könyvtár könyvsorozatában jelent meg, majd a nagy érdeklődésre való tekintettel József Attila halálának ötvenedik évfordulóján, 1987-ben látott napvilágot egy új, bővített kiadás jóval nagyobb példányszámban a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában is (Illyésné, 1984). Szabolcsi Miklós irodalomtörténész szerint Illyés Gyuláné emlékirata „egyrészt

pontossága, rokonszenves visszafogottsága, másrészt a benne először közzétett dokumentumok miatt a József Attila-irodalom egyik legfontosabb darabja” (Domokos, 2005). A könyv szerkesztője és utószavának szerzője, Domokos Mátyás a család barátja volt, aki annak a Sárközi Mártának a baráti köréhez tartozott, akiről a későbbiekben még szó lesz. A naplóból tudjuk meg, hogy a Flórához íródott első József Attila-versek korán megszülettek, József Attila már a második találkozásuk alkalmával magával vitte azokat 1937. február 27-én, Flóra azonban nem érezte magáénak a verseket sem akkor, sem később. Számára élete végéig csupán irodalmi művek voltak. Flóra kérését, hogy kiléte titokban maradjon, József Attila tiszteletben tartotta, így a nyilvánosság számára csak 4-5 év elteltével derült fény a múzsa személyére.

Ahogy a versekkel, úgy azzal sem tudott igazán azonosulni, hogy József Attila felesége legyen. Leveleiből is kitűnik, hogy ő segíteni szeretett volna neki, megküzdeni a költő szorongásaival és megmenteni őt, és egyre világosabbá vált számára az is, hogy a költő sürgető házassági ajánlatára nem mondhat nemet. „Maga nélkül nincs semminek értelme. Nincs értelme annak sem, hogy éljek” – fogalmazta meg többször, sokféleképpen április végén, két hónappal a megismerkedésük után József Attila (Illyésné, 1984, p. 23–24).

A halál motívumának visszatérése nem új keletű József Attila művészetében, de újdonságként jelenik meg a Flóra-versekben a kezdeti harmóniaézés után – illetve mellette megjelenik a *halálelfogadás* témája, amely egyben a *magány beteljesedése* is. A *Megméressél* című versben már nem is az evilági szerelemről, világról, hanem egy idealizált mitikus istennőről szól (Beney, 1999, p. 261–268). Kozmutza Flórában természetéből eredően gyermekkora óta élt az *altruizmus* logikája (Valachi, 2007.), tehát mindig és mindenhol azt kereste, miképp tudna segíteni a rászorulókon, amire József Attiláról szóló könyvének Guyau-tól származó mottója is utal: „Cet être souffre, donc je l'aime”, azaz „szened, tehát szeretem”. Naplójában is ennek megfelelően fogalmaz:

Befolyásolhatta József Attila iránti viselkedésemet kislánykori ábrándozásom is. Amióta csak fölmerült bennem, hogy egyszer majd férjhez megyek, úgy képzeltem el a házasságot, hogy a férjem valamilyen fölतालáló vagy művész lesz, festő, szobrász (sohasem gondoltam, hogy író!), akit csak a halála után fedeznek föl, ismernek el. Én fogom segíteni a munkáját, dolgozom rá. Ennek az ábrándnak talán olyasmí lehetett az alapja – gondoltam később, felnőtten –, hogy mivel magamat nem tartottam képesnek, elég tehetségesnek nagy alkotómunkára, csak másokon át tehetek valami értékeset. (Illyésné, 1984, p. 149).

A József Attila-irodalomból ismert, hogy előbb Kozmutza Flóra betegsége, majd József Attila kórházba kerülése, végül tragikus halála hiúsítja meg a költő eredeti terveit. Ahogy Domokos Mátyás írja (Domokos, 2005, p. 449-450.), egyre nagyobb szakadékot képzett „a beteg psziché” és a „versteremtő költői személyiség” József Attilában, és Flóra helyett ismét anyja alakja kap főszerepet a műveiben. Kozmutza Flóra lemondások árán is segítő támasza volt utolsó hónapjaiban a súlyos pszichikai betegséggel küzdő költőnek, látogatta a kórházban, és számos levelet váltottak annak haláláig. Amikor 1938-ban Németh Andor összeállította az elhunyt költő válogatott verseinek első posztumusz kiadását – amely kiállításunkon helyet is kapott –, Illyés Gyula, József Attila régi barátja és pályatársa is őszinte meghatottsággal, elismerően nyilatkozott: „Nem egyszer fogott el hirtelen támadt szomjúságként az írhatnék, hogy József Attiláról való emlékeimet megmentssem. Ha jól emlékszem, kétszer is belekezdtem első találkozásunk leírásába. Néhány lap volt, föllehetetlenül elmerült abbahagyott kézírataim valamelyik szénakazlában.” (Valachi, 2005, p. 434).

Illyés Gyula annak idején megrendülten búcsúzott József Attilától a Nyugat 1937. decemberi számában megjelent nekrológiában, de legszebb emléke egykori szövetségüknek a *Könnyező* című vers, amelynek eredeti kézírata az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található (Illyés, 1937, p. 470–471). Életük több ponton összefonódott, gyakran kerültek összetűzésbe az élet különböző területein, de a közös célok olykor barátokká tették őket. Illyés Gyula több ízben hajlandó volt lemondani saját boldogságáról a nehezebb sorsú költő javára. Például 1928-ban a Vágó Mártáért folyt közös érdeklődés esetében, de ami sokkal nagyobb áldozat, hogy Illyés megértette, hogy József Attilának Flóra jelentheti az utolsó esélyt, a „kétes létben a bizonyosságot” (– ahogy József Attila fogalmaz egy Flórának írt, 1937. június 16-án keltezett levelében). Érzéseit legszebben versében fogalmazta meg:

Nyúltál azért, kit én találtam, vitted volna magadnak
 a köd-világba, hogy csatádban
 segítsen tántorgó agyadnak
 én oda adtam volna és ő
 ment is-szívnél különb a lélek.
 De lett minden egyszerre késő-
 berántott a köd karma téged-

(A töredéket közreadta Illyés Gyuláné: *József Attila utolsó hónapjairól. Békéscsaba, 1984. 119*).

Illyés Gyuláné férje halála után, 1983-tól Illyés Gyula hagyatékának a rendezésével és közlésével foglalkozott. Megjelentette Illyés Gyula posztumusz verseskötetét (*A Semmi közelít*), az *Illyés Gyula Emlékkönyvet* és Illyés Gyula Naplójegyzeteinek nyolc kötetét. Illyés Gyuláné Kozmutza Flóra 1995. május 14-én halt meg.

Irodalom

- [n. a.] (1995): Elhunyt Illyés Gyuláné Dr. Kozmutza Flóra 1905–1995. *Megyei pedagógiai körkép*. **25.** 5-6. sz. 43.
- Bagdy E. (1992): „Majd eljön értem a halott”. In: Horváth I. & Tverdota Gy. (szerk.) „*Miért fáj ma is*”. Az ismeretlen *József Attila*. Balassi Kiadó, Budapest, 65–115.
- Bánfalvy Cs., Szauder E. & Zászkaliczky P. (2006): *Gyógypedagógus-történetek. Beszélgetés a magyar gyógypedagógia félmúltjáról*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Bárczi G. (1943, szerk.): *A budapesti állami gyógypedagógiai nevelőintézet értesítője az 1942/43 tanévben*. Máté ny., Budapest.
- Beney Zs. (1999): Flóra. In: Beney Zs. (szerk.): *A gondolat metaforái*. Argumentum Kiadó, Budapest. 261–268.
- Bodosi Gy. (1990): *Illyés Gyula Tihanyban*. Baranya m. Kvt., Pécs.
- Darányi Gy. (1941, szerk.): *Az ikrek testi lelki tulajdonságai: a Budapesti m. kir. Pázmány Péter Tudományegyetem Közegészségtani Intézetének vizsgálatai alapján*. Országos Közegészségi Egyes., Budapest.
- Domokos M. (2005): Kétes létben a bizonyosság. *Holmi*, **17.** 4. sz. 449–450.
- Gereben F.-né (2006): In memoriam Illyés Gyuláné sz. Dr. Kozmutza Flóra a Magyar Tudomány Napján – 2005. *Gyógypedagógiai szemle*, **34.** 1. sz. 2006, 74–77.
- Gordosné Szabó A. (2007): Illyés Gyuláné Dr. Kozmutza Flóra, az alapító. *Gyógypedagógiai szemle*. **36.** 2. sz. 132–136.
- Hegedűs R. I. (2020b): Tóth Zoltán gyógypedagógus munkásságának hatása a hazai gyógypedagógia fejlődésére. In J. T. Karlovitz & J. Torgyik (Eds.), *Reflexiók néhány magyarországi pedagógia-releváns kontextusra*. International Research Institute, Komárno. 40–46.
- Hegedűs R. I. (2020a): Gyógypedagógia-történeti munka elemzése a különböző fogyatékosok, különösen a testi fogyatékosok esetében. In: J. T. Karlovitz (Ed.), *Újítások és újdonságok*. Sozial und Wirtschafts Forschungsgruppe, Grosspetersdorf, Austria. 109–121.

- Illyés Gy. (1937): In memoriam József Attila. *Nyugat*, **30**. 12. sz. 470–471.
- Illyés Gy. (1939): *Lélek és kenyér: Kozmutza Flóra értelmességi- és ösztönvizsgálataival*. Nyugat, Budapest.
- Illyés Gy. (1977): Hogy születik színdarab. Dániel az övéi közt. In: I. Gy. (szerk.): *Embereljük meg magunk: dupla vagy semmi*. Szépirod. Kvk., Budapest. 195–372.
- Illyés Gy. (1986): *Naplójegyzetek 1929-1945 [vál., szerk., sajtó alá rend. Illyés Gyuláné]*. Szépirod. Kvk., Budapest.
- Illyés Gy. (1986): *Naplójegyzetek 1979-1980/ Illyés Gyula [vál., szerk., sajtó alá rend. Illyés Gyuláné]*. Szépirod. Kvk., Budapest.
- Illyés Gy.-né (1953): *A fogyatékosok munkalehetőségeinek kiszélesítése*. In: *A magyar gyógypedagógia a nervizmus szemléletében/* [kiad. a Közoktatásügyi Minisztérium Gyógypedagógiai Osztálya]. Tankönyvkiadó, Budapest. 70–79.
- Illyés Gy.-né (1959, szerk.): *Vezérfonal a gyógypedagógiai pszichológiához 1*. Gyógyped. Tanárképző Főisk., Budapest.
- Illyés Gy.-né (1960, szerk.): *Vezérfonal a gyógypedagógiai pszichológiához 2. r.: jegyzet a lev. hallg. számára*. Gyógyped. Tanárképző Főisk., Budapest.
- Illyés Gy.-né (1968, szerk.): *Gyógypedagógiai pszichológia*. Akad. Kiadó, Budapest.
- Illyés Gy.-né (1976): Minden gyermek alkalmas a harmonikus emberi életre. In: Győri Gy. (szerk.): *Ember és műveltség: Harmincnégy interjú tudósokkal, írókkal, művészekkel*. Gondolat, Budapest. 144–156.
- Illyés Gy.-né. (1977): A fejlődésben gátolt (fogyatékos) gyermek. In: F. Várkonyi Zs. (szerk.): *Baj van a gyerekekkel*. Gondolat, Budapest. 206–231.
- Illyés Gy.-né (1984): *József Attila utolsó hónapjairól*. M. Kvt., Békéscsaba.
- Illyés Gy.-né, Lányi M.-né & Pálhegyi F. (1975): A gyógypedagógiai pszichológia szemléletének 75 éves fejlődése hazánkban. In: Göllész V. (szerk.): *A Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola évkönyve VIII*. BGGYTE. Budapest. 85–98.
- Kiss D. (2022): *Kánonközvetítés és olvasóvá nevelés az irodalomtanításban: a Jókai-paradoxon*. In: Herédi R., Kispál D. & Kuspér J. (szerk.): *Irodalom és kanonizáció: Tanulmányok a magyartanítás módszertanairól*. Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceum Kiadó, Eger. 95–107.
- Kraker A. (2019): Gyermektörténeti korszakok kapcsolata a természettel. In: Karlovitz János Tibor (szerk.): *Tanulmányok a tanügy és az oktatástan világából*. Neveléstudományi Egyesület, Budapest. 145-156.
- Kraker A. (2020): Investigation of the effect of an environmental education package at school age. *Journal of Applied Technical and Educational Sciences - jATES*. Vol. **10**, No. 3. 45–59.

- Lányi M.-né (1995): Búcsúzunk Illyés Gyuláné dr. Kozmutza Flórától. *Élet és Irodalom*, 5. 10.
- Lányiné Engelmayer Á. (1995): Illyés Gyuláné dr. Kozmutza Flóra. *Gyógypedagógiai szemle*, 23. 2. sz. 81–84.
- M. Pelesz N. (2019): Egy fejezet a pedagógus szakma professzionalizációjából: Reformelképzelések a tanítóképzésről a két világháború közötti Szegeden. In: Karlovitz, János T. & Torgyik, J. (szerk.): *Szaktudományi és más emberközpontú tanulmányok*. International Research Institute, Komárno. 428–436.
- Magyar A. (2018): *Fejezetek az értelmifogyatékos-kép történetéből: elzárás, gyógyítás, fejlesztés a kezdetektől a 19. század végéig*. Gondolat, Budapest.
- Maisch P. (2019): Női szerzőként a magyar irodalomoktatásban. In: V. Gilbert E. & Soltész M. (szerk.): *Szabó Magda száz éve*. Széphalom Könyvműhely – Orpheusz Kiadó, Budapest. 149–158.
- Maisch P. (2021): Női szempontok megjelenése a hazai romantika irodalmának oktatásában – napjainkban. In: Maisch P., Molnár-Kovács Zs. & Szabó H. P. (szerk.): *Iskola a társadalmi térben és időben VIII*. PTE BTK OTNDI, Pécs. 19–28.
- Márfai Molnár L. (2007): Az elbeszél József Attila. In: Márfai Molnár L. (szerk.): *Ahol a szerző megtörténik: tanulmányok a 20. századi magyar irodalomtörténet köréből*. Argumentum, Budapest. 119–133.
- Medovarszki I. (2020): Lebutítás vagy disszemináció? – A kulturális javak átadását gátló tényezők a konstruktivizmus és az újmédia szemszögéből. *Új Pedagógiai Szemle*, 70. 7-8. sz. 76–90.
- Méhes J. (1963, szerk.): *A kiválogatás kérdései: a 2. Országos Gyógypedagógiai Tudományos Konferencia anyaga: Budapest, 1963. máj. 15-17*. Művelődésügyi Minisztérium és a Pedagógusok Szakszervezete, Budapest.
- Menyhért A. (2008): Memoár mint anyai szó: Vágó Márta, Szántó Judit és Kozmutza Flóra visszaemlékezéseiről. In: Menyhért A. (szerk.): *Elmondani az elmondhatatlant: trauma és irodalom*. Budapest. Anonymus Kiadó. 139–170.
- Németh A. & Pukánszky B. (1999): Magyar reformpedagógiai törekvések a XX. század első felében. *Magyar Pedagógia*, 99. 3. 245–262.
- Szűts-Novák R. (2015): „As you are sitting in front of me...” – dr. Flóra Kozmutza, Mrs Gyula Illyés was born 110 years ago. In: Dede F. (szerk.) *Bulletin*, 12-13-14. sz. 26–27.
- Szűts-Novák R. (2020): Mert szemben ülsz velem... 1-4., *E-nyelv magazin*. letöltés:<https://e-nyelvmagazin.hu/?s=mert+szemben+%C3%BClsz+velem>, 2024. 06. 06.

Valachi A. (2005): Egy tabu föltárulkozása. *Holmi*, **17.** 4. sz. 415–446.

Valachi A. (2007): Múzsaszerepben: Kozmutza Flóra hatása József Attila költészetére. *Holmi*, **19.** 11. sz. 1436–1448.